

*др Бранислав Симоновић,
доцент Правног факултета у Крагујевцу*

ТИПОВИ НЕСВЕСНИХ МОТИВА КРИВИЧНОГ ДЕЛА (1)

У раду се обрађују типови несвесних мотива кривичног дела и механизам њиховог формирања. Аутор све несвесне мотиве кривичног дела дели на три типа: 1) несвесне мотиве кривичног дела у ужем смислу, 2) погрешно тумачене мотиве и 3) неадекватне мотиве.

Кључне речи: *Кривично дело. - Несвесни мотив. - Типови мотива.*

I. УВОД

У судској пракси се повремено срећу случајеви где су несвесни мотиви имали битан утицај на извршење кривичног дела. Ова дела по својој тежини, оштрој супротности између повода и последице (или пак због, на изглед, непостојања повода), необичности и апсурдности збуњују све: правосудне органе, јавност, па и самог окривљеног.

Циљ овог рада је да прикаже основне типове несвесних мотива кривичног дела, као и видове њиховог испољавања у судској пракси, што би могло да буде од користи у њиховом утврђивању и разумевању у сваком конкретном случају.

Имајући у виду форму испољавања несвесних мотива кривичног дела у судској пракси, може се говорити о њихова три идеална типа: несвесним мотивима кривичног дела у ужем смислу, погрешно тумаченим мотивима и неадекватним мотивима. Критеријум ове поделе није психолошки, зато што се они по психодинамици свога формирања битно не разликују. Сви они потичу из несвесних слојева личности чији садржај и право значење личност није могла интелектуално да спозна. Њихов прави садржај је потиснут и заборављен, што је по Фројду условљено осећањем непријатности (2). Адлер је истицао да је општељудска црта одбацивање мисли које нам сметају, а прихватање оних које нас у нашем мишљењу потпомажу (3). Још је Дарвин писао

(1) Овај чланак представља интегрални део рада: *Несвесни мотиви кривичног дела*, објављен у "Југословенској ревији за кривично право и криминологију", бр. 1-2/1992, стр. 101-116.

(2) С. Фројд, *Психопатологија свакодневног живота*, Београд, 1984, стр. 195.

(3) А. Адлер, *Познавање човека*, Нови Сад, 1989, стр. 114.

о заборављању из мотива непријатности (4). Новија психологија мотивације је формулисала "принцип заштите" по коме се стимуланси или потребе које противурече очекивањима субјекта или носе потенцијално непријатну информацију спознају лоше и подвргавају великом искривљавању (5). Међутим, потиснути садржаји не губе своју психодинамичку снагу и теже ка испољавању. У конфликтним, по личност неочекиваним, фрустрирајућим околностима, долази до нарушавања синергизма свесног и несвесног, и услед антагонизма између њих несвесни мотиви могу да дођу до изражаја и покрену личност на извршење кривичног дела. У овим ситуацијама, учинилац своје мотиве кривичног дела не спознаје уопште, или пак то чини на деформисан и непотпун начин. Тада се несвесни мотиви кривичног дела, пред судом испољавају у три горе наведена типа. Према томе, критеријум ове поделе је криминалистичко-тактички и темељи се на разлици у њиховом испољавању у преткривичном и кривичном поступку, што одређује почетну позицију у њиховом утврђивању и разумевању.

II. НЕСВЕСНИ МОТИВИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У УЖЕМ СМISЛУ

Несвесне мотиве кривичног дела у ужем смислу одређује потпуна диспропорција између смисаоне и динамизирајуће функције. Карактеристика мотивационог процеса (процеса формирања мотива) несвесних мотива је та да, потребе актуелизоване својим енергетским потенцијалом (динамизирајућом снагом), у већој мери стимулишу вољну и моторну област личности него интелектуалну сферу. Ови мотиви се у науци одређују као ситуациони мотиви или пак кратке мотивације (због скраћеног мотивационог процеса услед закржљале смисаоне компоненте) и настају по правилу као реакција на изразито неповољне околности у којима се нашао учинилац кривичног дела (6). Треба нагласити да њиховом формирању доприноси не само неповољна спољна ситуација дела, већ пре свега неповољна унутрашња ситуација учиниоца.

Код ових мотива се среће потпуни изостанак саморефлексије учиниоца. Он није у стању да наведе никакве податке о томе због чега је извршио кривично дело. Најчешће једино може да објасни да је у мо менту извршења кривичног дела осетио неодољив импулс да се понаша на одређени начин, чему он није могао или није хтео да се одупре.

Познат је у криминалистици случај двојице скитница који су једне ноћи одлучили да преспавају на сенику. У току ноћи, један од њих се пробудио и убио другара на спавању не знајући ни сам зашто.

Наводимо и случај Р. Р. (пресуда Окружног суда у Крагујевцу бр. 29/86) који је покушао да убије аутопревозника са којим се претходно упознао у кафани и замолио га да га одвезе до задруге у оближњем селу.

(4) С. Фројд, *op. cit.*, стр. 207.

(5) Е. Т. Соколова, *Мотивација и воспријатие в норме и патологији*, Москва, 1976, стр. 19.

(6) Б. Ја. Петелин, *Мотивација преступног поведенија*, "Советское государство и право", 4/1980, стр. 112; Б. С. Волков, *Мотиви преступлениј*, издање Казанског универзитета, 1982, стр. 12.

Када су камионом стигли на договорено место, Р. Р. је ножем више пута ударио аутопревозника, избацио га из камиона и одвезао се са лица места. Окривљени је признао дело, међутим о мотивима није могао ништа да каже. Оштећени и сведоци нису могли да наведу могуће мотиве окривљеног.

У пракси је забележен случај пилота цивилног ваздухопловства који је у Загребу на улици срео непознату жену и тада је осетио неодољив импулс да је убије - што је и учинио.

Сазнање да је мотив сакривен и да учинилац не може да наведе никакве податке о њему и, са друге стране, немогућност планирања објективно могућих верзија о мотиву, не ослобађа суд од улагања напора у тражењу одговора на питање због чега је кривично дело извршено.

У наредном тексту ћемо изложити поједине типичне облике несвесних мотива кривичног дела у ужем смислу који се срећу у судској пракси и могу да представљају образац за објашњавање конкретних несвесних мотива кривичног дела.

Као једно од могућих објашњења на изглед немотивисаног понашања учиниоца, односно његових несвесних мотива, наведене су у криминалној психологији замењене радње. Њихова се суштина огледа у томе, да ако је првобитни циљ недостижан, лице несвесно тежи да га замени за други који је достижан. Извршењем "замењене" радње долази до смањења нервно-психичке напетости. Пошто насиље није предузето према лицу које је изазвало или допринело настанку конфликтне ситуације, него према неком трећем лицу, онда се то кривично дело погрешно карактерише као немотивисано (7).

За овакав став може да се наведе пример групе сеоских насилника из Железника који су једне ноћи пошли по селу да траже девојке које би силовали. Пошто је падала киша и нису могли да удовоље свом прохтеву, они су убили старца и старицу који су се враћали са неке свадбе. (Пример из збирке проф. В. Водинелића).

Преживљавањем конфликтне ситуације у којој не може да се реагује у складу са својим негативним емоционалним набојем, у личности долази до нагомилавања емотивне напетости. Лорензер истиче: "Ако се реакција сузбије, онда ефекат остаје повезан са сећањем. Понижења на која је узвраћено, макар и само речима, другачије се сећамо, него оног које је морало бити прихваћено... Садржајно неподношљив доживљај тутњи у несвесном" (8). Што се више одлаже експлозивно, емотивно пражњење, одложена реакција ће бити снажнија, и тада најмањи повод, са особом која није крива за претходно психичко стање, може да проузрокује експлозивно пражњење (аберација афекта) и извршење тешког кривичног дела, које ће, ако се посматра само у том уском просторном, временском и интерперсоналном контексту, бити необјашњиво за самог учиниоца, а и за суд.

У криминалној психологији се наглашава да замена објекта радње може да се одвија разним путевима. Као прво, путем генерализације понашања: тада се насилничко понашање не усмерава према лицу које је изазвало незадовољство преступника, већ према другим лицима, које

(7) Група аутора, редакција В. Н. Кудрјавцев, *Механизм преступног поведенија*, Москва, 1981, стр. 72.

(8) А. Lorenzer, *Интимност и социјална патња*, Загреб, 1989, стр. 167-168.

су блиско повезана са њим (рођацима, познаницима итд.). Други случај замене објекта врши се путем тзв. асоцијација по сличности (на пример, ученик бесан на учитеља, цепа уибенике из тог предмета). Трећи пут замењених радњи састоји се у томе да се агресивност усмерава према лицу или према предмету који прво "дође под руку", а на коме може да се испољи агресивност (*aberratio objecti*) (9). (У Београду је кондуктер, који се стално свађао са путницима, нанео тешку телесну повреду путнику, који му се учтиво обратио са неутралним питањем). Четврти вид замењених радњи среће се када лице усмери агресију према себи (код самоубиства). Пети облик замењених радњи појављује се у ситуацијама када учинилац усмери своју агресивност према лицу које га је спречило да нападне извор фрустрације.

У вези са овим износимо пресуду Округног суда у Крагујевцу К-70/88 којом је осуђен Р. Ђ. за кривично дело убиства из члана 47. став 2. КЗ Србије. Окривљени је критичног дана обилазио кафане у околини Тополе. У једној се, из безначајних разлога, посађао са познаником који је седео за суседним столом. Пао је у "ватру", истрчао је до кола и донео два ножа која је тог дана понео на оштрење. Човеку са којим се посвађао је рекао: "Хоћеш ли да те кољем напољу или унутра?". Овај га није озбиљно схватио. Након краћег времена и још пар измењених увреда, пошао је према њему са ножем у руци. Рукама га је задржао ујак. Окривљени га је тада убо ножем у пределу груди, од чега је ујак умро. На суду је изјавио да се много каје што је убио ујака, није имао разлога да то учини јер су се увек лепо слагали. Изнео је да не зна зашто је то урадио и тражио је од суда да нареди вештачење мотива, у чему га је подржао и бранилац. Сведоци су потврдили да се са ујаком добро слагао. Вештак се није изјаснио о мотивима. Проглашен је урачунљивим и осуђен на максималну казну затвора, са констатацијом суда да је дело учинио без мотива. По нашем мишљењу, у овом су случају постојале замењене радње петог вида.

Зимбардо наводи да, у складу са фрустрационом теоријом агресије, до померања агресивности долази зато што објект који изазива фрустрацију истовремено и плаши лице, или пак зато што на њему није могуће применити одмазду из других разлога. Исти аутор указује да, уколико је мања сличност објекта према коме се предузима агресија са извором агресије, утолико је слабије померена агресија и непотпуније се остварује ефекат катарзе и обрнуто (10).

Као још једно од могућих објашњења "немотивисаног" понашања наводе се временски одложене реакције. Када, слично као у прошлом случају, због спољних препрека или противрадњи заинтересованих лица, учинилац не може одмах да задовољи формиран мотив, долази до фрустрације (11). Она се у том случају не разрешава путем преноса (замене) већ нешто другачије. На први поглед изгледа да се никаква реакција код субјекта није појавила, међутим она је само одложена и

(9) Група аутора, редакција В. Н. Кудрјавцев, *op. cit.*, стр. 72.

(10) P. G. Zimbardo, *Psychologie*, "Springer Verlag", Berlin, 1983, стр. 637. Под ефектом катарзе Zimbardo подразумева пражњење акумулисане агресивне тенденције и осећање унутрашњег растерећења (видети на стр. 633-634).

(11) Услед неуспешне замене примарне потребе за задовољењем, секундарним принципом реалности.

прикривена. Безначајан повод може да изазове снажну раздраженост и код лица се формира мотив криминалног понашања. У суштини, у тим случајевима се мотив из прошлости сада преноси у будућност. Међутим, неретко при истраживању траже се мотиви кривичног дела само из времена које је близу извршења, и природно они се не налазе. Отуда се и ствара мишљење о немотивисаности таквих кривичних дела (12).

У случају немогућности задовољавања важних мотива за личност, долази до фрустрације. По француском психологу Fressu, тада се формирају две врсте мотива, често и на нивоу подсвесног. Први мотив је онај који није могао да буде задовољен и због кога је дошло до фрустрације личности, а други мотив се најчешће формира на нивоу подсвесног, за превазилажење (отклањање) фрустрирајућег стања. Као последица тога долази до повећања раздражљивости личности, што може да се оконча агресивношћу према лицу које није допринело фрустрирајућем стању учиниоца. Ово може за суд да изгледа као кривично дело без повода (13).

Особе које нису окорели кривци, у уобичајеној, за њих редовној ситуацији понашају се у складу са навикнутим моделом, међутим, у ванредним околностима могућа су одступања. У нормалној ситуацији личност се по правилу понаша у складу са својим општим системом вредносних оријентација. Када се постави питање задовољења различитих мотива, предност даје онима који су за њу вреднији и кориснији, посматрано дугорочније. Деструктивне, агресивне и друге мотиве који нису у складу са њеним општим социјално-позитивним системом вредности, она не задовољава, већ их потискује и одлаже, што произилази из формиране хијерархије диспозиција мотива (14). Човек зна да је на неку баналну увреду за њега боље и корисније да не одговара и не задовољи емотивно-негативни набој који се формирао као реакција на увреду, јер је то у интересу општих и трајнијих интериоризираних друштвених вредности. Међутим, у изразито конфликтној ситуацији, напуњеној снажним негативним афективним набојем, тај систем се по неки пут руши и личност (поготову ако је нервно лабилна, жустрог темперамента и слабих "кочница") реагује одмах на задовољење мотива који се формирао као реакција на конфликт иако то није у интересу личности, нити је у сагласности са њеним општим системом вредности, а да она ни сама не може да објасни своје мотиве за извршење кривичног дела, јер је, како искрено тврди увек била непорочна. Експериментални психолози су доказали да уколико се особа налази у стању стреса или фрустрације код ње долази до регресије на раније научене моделе понашања (15). Раније научени модели понашања су, по правилу, мање социјализовани и личност их је у току развоја превазишла, тако да регресија у суштини условљава неадекватну реакцију у односу на општи систем вредности личности. Зелинскиј овај феномен

(12) Група аутора, редакција В. Н. Кудрјавцев, *op. cit.*, стр. 74.

(13) Група аутора, редакција В. Н. Кудрјавцев, *Криминалнаја мотивација*, Москва, 1986, стр. 132.

(14) Примарни принцип задовољења бива инхибиран и доминацију преузима секундарни принцип реалности. У вези са овим видети: И. Настовић, *Дубинско-психолошки дијагностички практикум*, "Дечје новине", Г. Милановац, 1989, стр. 91-92.

(15) Н. Ј. Kornadt (редактор), *Aggression und Frustration als Psychologisches Problem*, Darmstadt, 1981, стр. 123.

објашњава постојањем различитих нивоа регулације делатности. Хијерархијски нижи ставови, мада су релативно аутономни, зависни су од општих. У зависности од социјалног значаја радње и психичког стања индивидуе, водећа мотивациона улога припада једном или другом степену саморегулације. У стресним ситуацијама долази до распада диспозиционог система, а као резултат се појављује повећан утицај ставова на нижој хијерархијској равни и врше се недовољно свесне радње које противурече вредносним оријентацијама личности, што може да буде производ несвесних или неадекватних мотива (који не одговарају поводу) (16).

Несвесни мотиви се срећу, као покретачи криминалне радње, и код импулсивних деликата. Учиницац не може да објасни због чега је извршио кривично дело, или пак његово објашњење указује на неадекватне мотиве.

Као пример за импулсивне деликте Зелинскиј наводи случај двојице аутомеханичара који су бензином чистили металне делове на машинама. За време одмора сели су један поред другог уз зид радионице. Један од њих је издадио упаљач да упали себи и другу цигарету, а када је видео да је радна одећа друга на једном месту натопљена бензином, шалећи се, питао је: "Хоћеш ли да те запалим?", на шта је овај у шали одговорио: "Можеш". Радник који је држао упаљач на то је принео ватру оделу и запалио га. Запаљеном раднику је једва спасен живот (17).

Веома интересантан пример импулсивних радњи преноси Меграбјан. За време рата у некој јединици Совјетске армије служио је млади лекарски помоћник који је волео да се шали са својим друговима тако што им је прилазио неприметно иза леђа и подражавајући нацисте громко би узвикнуо: "Хаил" изазивајући тиме метеж. Једном, када је отишао у штаб суседне војне области, видевши групу непознатих официра и војника, скочио је са коња и снажно узвикнуо: "Хаил!". Сви су се ухватили за оружје осим двојице, који су муњевито устали, испружили руке и громко узвратили: "Хаил!". За њих је утврђено да су убачени непријатељски агенти који су се издавали за совјетске официре (18).

Импулсивне радње су постојале и у случају Н. Д. (пресуда Округног суда у Крагујевцу бр. 70/87) који је убо ножем свирача из оркестра на једној свадби, зато што му је сипао вино за врат док је седео за столом окренут леђима музици.

Schewe, а и други аутори одређују импулсивну радњу као и понашање које је покренуто непосредно актуелизованим подстреком (19). Услед изненадности ситуације и споља испровоциране потребе за деловањем, личност није у стању да спозна своје мотиве и да одабере за њу оптималан начин реакције. Мотиви и одабрана реакција (стил реакције) потичу из оних основних ставова личности којих она по правилу није свесна.

Wishnie и други аутори истичу, да импулсивном антисоцијалном акту често доприноси хронично осећање љутине и потреба за осветом,

(16) А. Ф. Зелинскиј, *Криминологические и уголовно правовие аспекти несознательной психической деятельности*, "Советское государство и право", 9/1984, стр. 55.

(17) *Ibid.*, стр. 55.

(18) А. А. Меграбјан, *Личност и сознание*, Москва, 1978, стр. 143.

(19) G. Schewe, *Reflexbewegung, Handlung, Vorsatz*, Lübeck, 1972, стр. 88.

смањено самопоштовање и компензирајућа тежња за важењем (20). Зелинскиј наглашава да се у зависности од тога које је стање личности условило слабљење свесне контроле понашања, могу разликовати четири врсте импулсивног делања: 1. кривична дела у стању дубоке алкохолисаности; 2. кривична дела у стању афекта; 3. кривична дела лица која се налазе у болесном или уморном стању и 4. лица која се налазе у временском теснацу услед конфликтне ситуације (21).

Као посебна врста импулсивних деликата појављују се тзв. моно-маније (клептоманије, пироманије и сл.). Учиница, по правилу, не може да објасни због чега осећа неодољиву потребу за одузимањем туђих ствари или подметањем пожара. Оне произилазе из болесне психе која је карактеристична за психозе или психопатије. Учесталост њихових појава у пракси указује на велики значај проучавања ових феномена за кривично правосуђе.

В. Водинелић је писао о извршењу кривичних дела која су настала као производ омамљености након буђења из сна. Мотив за настанак тих дела формиран је у сну или непосредно након буђења, када се потпуна свест још није повратила. Настанак ове врсте мотива је последица наглашено актуелног садржаја сна, општег стања личности у време његовог одвијања (психичке трауме, несигурности, органских сметњи и болести) и наступања околности пре буђења на које личност није навикла (22). Од бројних примера које износи В. Водинелић, преносимо само један.

Х се бојао личне освете и држао пиштољ на ноћном ормарићу. У ноћи је сањао да га напада његов лични непријатељ, па је у сну јечао. Мати је устала да види шта је са сином, а он је зграбио пиштољ и убио је (23).

Као посебан вид несвесних мотива кривичних дела у ужем смислу, у пракси се повремено појављују и мотиви за извршење кривичног дела који произлазе из несвесног осећаја кривице. С обзиром да је раније учинио неко дело које је дубоко у супротности са учиниоцевим моралним назорима (Супер-егом), код њега се појављује снажан осећај кривице и потреба за казном и испаштањем. Услед тога врши кривична дела (и што је карактеристично за ову врсту учинилаца: сам се пријављује или пак на други начин настоји да буде откривен, што произлази из несвесне потребе за самоодавањем) да би након осуде и упућивања на издржавање казне осетио привремено олакшање. Приказујући ове мотиве Настовић истиче да, иако се испитаник сећа трагичног догађаја који је довео до осећања кривице и потребе за казном, ипак су и осећање кривице и потреба за казном несвесни, пошто је повезаност тог догађаја са њима (која и крије њихов смисао) несвесна (24).

(20) Види и I. Weiner - A. Hess, *Handbook of Forensic Psychology*, New York, 1987, стр. 238.

(21) А. Ф. Зелинскиј, *op. cit.*, стр. 54-55.

(22) В. Водинелић, *Кривично право, криминалистика и сан*, "Наша законитост", 3/1981, стр. 325; *Криминалистика, откривање и доказивање*, Скопје, 1985, стр. 1024.

(23) *Ibid.*

(24) И. Настовић, *op. cit.*, стр. 298; У наведеном делу Настовић подробно приказује психолошко вештачење ових мотива на једном случају који се појавио у нашој судској пракси. Тај случај, као и вештачење мотива, изложили смо у нашем чланку: *Несвесни мотиви кривичног дела*, ЈРКК, 1-2/1992, стр. 111.

На крају, потребно је указати да постоје личности чије је опште устројство подложније деловању и управљању од стране несвесних мотива. Неке особе су склоније импулсивном, пренаглашено-емотивном понашању, мање су у могућности да прихвате и да се помире са тренутним незадовољењем одређених потреба. Њихову структуру личности карактерише пренаглашен егоцентризам и нарцисоидност, а на другој страни слабије вољне особине и моралне кочнице. У психологији и карактерологији се говори о импулсивном карактеру кога одређује динамичан тип нервног система са преовладавањем раздражљивости над процесима кочења (25). У процесу доношења одлуке запажа се смањена способност оријентације, склоност ка ризику и минимализација функције самоконтроле (26). Њихову мотивациону структуру карактерише реактивност; дају предност задовољењу тренутних мотива у односу на дуготрајне (27).

Сличне овим личностима су и особе са такозваном негативном социјалном аутоидентичношћу. Основна њихова тенденција изражава се у несвесном избегавању социјалне идентификације и социјалне контроле (28). Код њих се чешће срећу понашања подстицана антисоцијално усмереним мотивима.

III. ПОГРЕШНО ТУМАЧЕНИ МОТИВИ

Поред ситуација када учинилац не може да пружи никакве податке о томе због чега је извршио кривично дело, постоје и такве када он није свестан правих мотива и истинске покретаче погрешно тумачи. Учиниолац мисли да је дело извршио из једних мотива, а у стварности је посредни други мотив или је у питању сноп мотива, а он свих покретача свог криминалног понашања није свестан. Треба нагласити да и код погрешно тумачених мотива подсвесни процеси играју велику улогу, јер они најчешће пресудно утичу на погрешну процену правих мотива, али ове ситуације издвајамо из тактичко-процесних разлога. У раније изложеним ситуацијама учинилац није могао да наведе никакве податке о својим мотивима и то представља једну тактичку ситуацију, а када учинилац може да наведе податке о својим мотивима (а они су погрешни и непотпуни) имамо другу процесно-тактичку ситуацију. У другом случају суд мора да крене у истраживању пре свега од информација које му је навео окривљени. Постоји још једна битна разлика између несвесних мотива кривичног дела у ужем смислу и погрешно тумачених мотива. Несвесни мотиви кривичног дела у ужем смислу појављују се увек само као психички покретачи криминалног делања учиниоца којих он није свестан. Значи они су психички узрок кривичног дела. Погрешно тумачени мотиви се у кривичном поступку

(25) Weiner-Hess (*op. cit.*, стр. 238.) истичу да су већина импулсивних учинилаца расли у дезорганизованим породицама и социјалном окружењу, због чега те мале групе показују знаке емотивне деструкције (недостатак блискости), тако да је у њима социјализација отежана, као и изграђивање самопоштовања и персоналне интеграције.

(26) Г. С. Никифоров, *Самоконтрол човека*, Ленинград, 1989, стр. 45.

(27) О. Овчинникова, Е. Насиновскаја, Н. Иткин, *Гипноз в експерименталном истраживању личности*, Москва, 1989, стр. 152.

(28) Група аутора, редакција Кудрјавцев, *Криминалнаја мотивација*, стр. 174.

појављују у два вида. Као прво, погрешно тумачени мотиви могу да представљају психички узрок кривичног дела. Зато што је личност своју актуелизовану потребу проценила у непотпуном, искривљеном облику, није могла да одабере ни прави циљ њеног задовољења, па је због тога дошло до извршења кривичног дела.

Радник је годинама радио послове без заштитне маске и употребе заштитних уређаја на раду. Уведене су измене у технологији процеса производње и нова опрема је налагала коришћење заштитне маске и још неких сложених система заштите. Радник је користио само неке мере заштите, између осталог није носио заштитну маску, због чега није могао да реагује у једној ситуацији, па је дошло до тешке хаварије и људских жртава (извршио је кривично дело из члана 194. у вези са чланом 189. став 2. КЗ Србије). У кривичном поступку се бранио да није носио заштитну маску зато што га је од ње бодела глава и није могао добро да ради. Међутим, прави мотив неношења маске је била навика да ради без ње, тенденција ка конформном понашању, односно навикнути програм понашања и неспремност да се уложи напор за његову промену (29).

Посебан вид погрешно тумачених мотива среће се када су учиниоца на извршење кривичног дела покренули други мотиви а не они које он наводи, јер је дошло до потискивања и рационализације правих покретача криминалне радње. Овде се погрешно тумачени мотиви не појављују као узрок кривичног дела, већ само као погрешна интерпретација правих криминалних мотива (30).

У криминалној психологији се наглашава да када радњу кривичног дела покреће већи број мотива (сноп мотива) учинилац често није свестан свих, и неки тада делују са нивоа свести а други из подсвести (31). Често најснажнију динамичку снагу имају управо несвесни мотиви, тако да учинилац погрешно или непотпуно процењује разлоге због којих је извршио кривично дело. "Познавање тих несвесних мотива је веома важно у практичној анализи личности те је јасно да за разумевање поступка једне личности, нарочито оних на први поглед апсурдних, није довољно познавање само оних мотива које она наводи, него и оних дубљих којих та личност ни сама није довољно свесна" (32). У оквиру снопа мотива, може да буде најснажније деловање несвесних мотива, ако они одражавају суштински однос личности према кривичном делу и према жртви. Међутим, пошто се тај стварни однос не уклапа у идеалну слику о самом себи и индивидуалној потреби за самоцењењем, прави мотиви бивају потиснути у подсвест и у садејству са другима, који су чак можда мање значајни и којих је учинилац свестан, дају снажну покретачку (динамичку) снагу криминалном понашању. Суд може да посумња у то да су сви мотиви у оквиру снопа

(29) Schewe је указивао да спремност на реаговање услед раније постављеног плана и навике, у измењеним околностима, доводи до неадекватног понашања. Види: G. Schewe, *op. cit.*, стр. 111.

(30) Желимо да нагласимо да у овом раду нећемо разматрати случајеве када искривљени даје лажне податке о својим мотивима да би смањили кривичну одговорност, пошто то излази из оквира ових разматрања.

(31) Група аутора, редакција Кудрјавцев, *op. cit.*, стр. 170.

(32) Ј. Велковић, *Увод у менталну хигијену и социјалну психологију*, Београд-Загреб, 1967, стр. 20.

мотива утврђени када, ценећи објективни значај наведених мотива и њихову субјективну вредност коју имају за личност учиниоца, закључи да они ипак нису довољно подстицајан разлог за извршење тако тешког и на тако свиреп начин извршеног кривичног дела од стране конкрет-ног учиниоца. Поводом давања одговора на оваква питања треба се чувати грешке на коју указују поједини аутори: "Безмотивност кривичног дела неретко настаје као последица примитивног постављања истражитеља на место извршиоца кривичног дела. Произилази тзв. пројекција психе, тј. замена једног типа свести (учиниоца кривичног дела) другом (оперативца, истражног судије, сведока). То може да проузрокује озбиљне грешке у анализи реалног психичког механизма кривичног дела. За судију се такво понашање јавља као несхватљиво, бесмислено, те услед тога "немотивисано" (33).

Веома значајну врсту погрешно тумачених мотива представљају подсвесно или свесно улепшани, рационализовани стварни мотиви. Dettenborn-Fröchlich наглашавају да учинилац може свесно или несвесно да улепшава стварне мотиве из којих врши кривично дело да би сачувао донекле идеалну слику коју има о себи. То се дешава када личност учиниоца није још путпуно попримила асоцијалне и анти-социјалне вредносне оријентације (34). Процес подсвесног улепшавања и мењања стварних мотива кривичног дела је често неопходан са аспекта очувања душевног здравља учиниоца кривичног дела, који је до његовог извршења живео поштеним животом и тај се психички механизам у психологији зове психилошка заштита (35).

Процес подсвесног улепшавања и рационализације извршеног кривичног дела, који се одвија у личности учиниоца, је на најбољи начин описао R. Grassberger. Аутор истиче да се тај механизам најчешће среће код примарних криваца (убица из љубоморе и афективних учинилаца кривичних дела). Основа рационализације мотива кривичног дела налази се у снажном кајању учиниоца због кршења моралних начела, која имају јако високо место у систему његових моралних вредности (36). Као природна реакција психе на такво стање је потискивање најнепријатнијих чињеница из комплекса злочина, које се у највећој мери косе са моралним начелима која су неприкосновено важила до извршења кривичног дела. Упоредо са процесом потискивања у подсвест, односно заборављања најнепријатнијих садржаја, долази до подсвесног преображавања чињеница које су највише у сукобу са моралним схватањима учиниоца (37). Овај процес је Ниче описао на следећи начин: "Учинио сам то вели моје памћење. То ја нисам могао учинити, каже мој понос и остаје неумољив. Најзад - памћење попусти" (38).

(33) Група аутора, редакција Кудрјавцев, *Механизм преступного поведения*, стр. 71.

(34) H. Dettenborn-H. Fröchlich, *Psychologische Probleme der Täterpersönlichkeit*, Berlin, 1971, стр. 125-126.

(35) Психолошка заштита се појављује као тенденција човека да сачува првобитно мишљење о себи и састоји се у одбацивању или искривљавању информација које би могле да га спрече у том настојању. Види: Р. М. Грановскаја, *Елементи практической психологии*, Ленинград, 1984, стр. 206.

(36) R. Grassberger, *Psychologie des Straferfahrens*, "Springer Verlag", Berlin, 1968, стр. 157.

(37) *Ibid*, стр. 159.

(38) Цитирано по С. Фројду, *op. cit.*, стр. 206.

Фром пише о три облика потискивања садржаја који су у супротности са вредносним оријентацијама личности. Они су веома значајни за наше излагање јер се често срећу у форензичкој пракси: као прво, потискује се свест о чињеницама под условом да противурече одређеним идејама и интересима за које личност не жели да буду угрожени; други облик потискивања лежи у памћењу одређених аспеката неког догађаја, а не неких других; трећи облик потискивања је онај у коме се не потискује чињеница него њено емоционално и морално значење (39). Grassberger наглашава да се процес олакшања властитог "Ја" одвија у два правца. Поред заборављања и потискивања болног догађаја, посебно значајну форензичку улогу игра и процес "оздрављења", који се састоји у механизму фалсификовања сећања који Grassberger назива изградња фиктивног света доживљавања (40). Као резултат тих подсвесних преживљавања, кратко време након извршеног кривичног дела, учинилац почиње да верује да је он у ствари жртва судбине, сплета необјашњивих догађаја, да његова кривица није толико велика или да чак уопште не постоји. Тежња ка фалсификовању истине у таквим случајевима је веома снажна и учинилац врло често сматра жртву, а не себе, кривим за извршено кривично дело (41).

Жена и ћеркица су побегле, за време Другог светског рата, у збег у El Shatu (док је отац остао у земљи) и после ослобођења остале да живе у Италији. После двадесетак година ћерка је преко Црвеног крста заказала сусрет са оцем. Он је у Београду изнајмио собу код "пезе" (подводачице) и силовао ћерку. На издржавању казне, он је себе уверио да је она њега завела на милосни сношај.

Човек је, у наступу љубоморе, убио љубавницу ножем, у центру Београда (на Зеленом венцу). Задао јој је велики број убодних рана. У затвору је "побегао у душевну болест", уверивши себе да је она жива, те јој је свакога дана писао нежна љубавна писма. (Примери су из збирке проф. В. Водинелића).

Потребно је нагласити да је извршењу кривичних дела, код којих се срећу ови мотиви, често допринела неповољна ситуација дела и мањи или већи допринос жртве.

IV. НЕАДЕКВАТНИ МОТИВИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Појам неадекватни мотив кривичног дела у науку су увели совјетски аутори, а карактерише га то да је претпостављени или наведени мотив у очигледној супротности са тежином извршеног кривичног дела (42). Код ових мотива личност је спознала актуелизовану потребу (или најчешће само њен део) али, због своје психопатске или неуротске структуре личности, та потреба има за њу толику вредност да је уопште не упоређује са тежином и друштвеном штетом последица које ће након њеног задовољења да настану.

(39) Е. Фром, *С ону страну окова илузије*, Загреб, 1984, стр. 94-95.

(40) R. Grassberger, *op. cit.*, стр. 159-161.

(41) *Ibid.*, стр. 160.

(42) Група аутора, редакција Кудрјавцев, *Механизм преступног поведенија*, стр.

У Ђакову су за кафанским столом, у недељу пре подне, без конзумирања алкохола, седели момци и шалили се. Један од њих је у шали прелазно сламчицом преко ушне шкољке друга који је седео до њега. Овај се успротивио томе, лењо рекавши: "Немој да ме шкакљаш", међутим, пријатељ је наставио. Када, након другог упозорења, учињеног на исти лењ и флегматичан начин, младић није престао да га голица, овај је извадио нож и зарио га хладнокрвно, безосећајно до дршке. На суду се бранио речима: "Што ме је шкакљао!". У овом примеру се јасно види одсуство моралних кочница (*moral insanity*). (Пример из збирке В. Водинелића).

Индикативан је пример пензионера Р. М. из једне варошице у Шумадији (пресуда бр. К-68/88 Окружног суда у Крагујевцу). Критичног дана је његов син, након посла, нервозан дошао кући. Пошто ручак још није био спремљен, почео је да се препире са мајком. Затим је прегласно укључио касетофон. Када је мајка искључила касетофон, он је у бесу, хтео да га разбије. Пошто му она то није дозволила, дохватио је вазу са стола и гађао слику на зиду. Тада је отац отишао у другу собу, узео пиштољ, вратио се и уперо га у сина. На то је син почео да га моли да не пуца: "Тата, молим те, не пуцај, нећеш ме ваљда због тога убити!?". Отац је у бесу испалио три хица и на месту га убио. Вештачењем је утврђено да је окривљени био психички здрава личност. Соматски је био тежак шећерни болесник, што је суд вредновао као олакшавајућу околност.

Наводим и пример П. Д. (пресуда Окружног суда у Крагујевцу К-4/85) који је изазвао тучу и ножем убо оштећеног зато што је добацавао певачици у кафани. Са оштећеним, а и са певачицом, се није одраније познавао. Настанку неадекватног мотива је допринело и стање алкохолисаности у коме се налазио.

Код неадекватних мотива, одлучујући динамизирајући фактор представљају подсвесни процеси који произлазе најчешће из неуротске или психопатске структуре личности, а коју карактерише висок степен егоцентризма. О овој врсти мотива у криминалној психологији се истиче следеће: "Ово су нарочито индивидуални мотиви који очигледно не одговарају поводу који их је условио. Они су нетипични, тј. нису карактеристични за одређене ситуације, већ за одређене личности. Због тога се неадекватни мотиви неретко сматрају синонимом одсуства видљивог (истинског) мотива. Сама радња карактерише се као немотивисано извршење кривичног дела. Међутим, стварни мотиви извршења кривичног дела постоје и у овим случајевима" (43).

Иза неадекватних мотива, крију се истински несвесни мотиви који имају основу у две врсте фактора. На првом месту треба нагласити постојање неуротске или психопатске структуре личности. "Међутим, за самог учиниоца кривичног дела такво делање није случајно. Читава суштина овог проблема је у негативној социјалној усмерености личности "изнутра" већ сазрелој за извршење кривичног дела. То се може објаснити тиме да претпоставке које опредељују садржај мотива наступају не толико као спољни поводи или стимули, колико као унутрашње стање искривљене моралне свести. Они у суштини представ-

(43) *Ibid.*, стр. 70.

љају настојање доказати себе у сопственим очима, и очима других људи, било којим средствима, па и извршењем кривичног дела. Сиромаштво и деформисаност социјално-психолошког садржаја личности, те непроцењивање могућих последица дела, доводе учиниоца до извршења насилничког акта (44).”

Поред психопатске структуре личности коју карактерише егоцентризам, нарцисоидност, егоизам и често комплекс ниже вредности који тражи самодоказивање, што представља трајније особине личности и обавезан услов за настанак ових дела, као други услов за формирање неадекватних мотива, по нашем мишљењу, јавља се трајнија фрустрација која се темељи на депривацији неких, за личност важних потреба и која је постојала пре извршења кривичног дела. Велики проценат учинилаца кривичних дела са претпостављеним или наведеним неадекватним мотивима су пре његовог извршења и поред такве структуре личности релативно нормално социјално функционисали, релативно успешно и без већих проблема обављали све функције (пословне, породичне, политичке), тако да само дело и неадекватни мотиви из којих је учињено, често представљају велико изненађење за људе из социјалне околине који су одраније познавали учиниоца.

Дуготрајна фрустрација и немогућност подмирења потреба, од којих су многе биле деформисане, али задовољаване кроз друштвено прихватљиве форме, може да доведе до акумулисања агресивности и негативног емотивног набоја, што ствара диспозицију за пуцање вештачки одржаваног и слабог система социјалне усклађености такве личности.

У време монетарног хаоса и огромне (мега) инфлације (крајем 1993) у једној београдској банци човек чека у реду испред шалтера да би подигао плату. Када је већ дошао на ред, испред њега се убацује човек који се познавао са банкарском чиновницом. Новопридошли и чиновница га моле да мало сачека, изнесећи да ће и за њега бити новца. Овај пристаје. Благајница исплаћује новац грађанину који се убацио преко реда. Одмах затим на ред за исплату долази грађанин који је уредно чекао у реду. Благајница му саопштава да нема више новца у благajни и да га не може исплатити. Овај, у бесу, вади пиштољ и убија човека који се убацио преко реда.

Wegener истиче да се у савременој судској психологији и криминалној психопатологији усвојило мишљење да афективна кривична дела (а дела из ових мотива су најчешће таква) карактерише постојање предисторије у којој се запажа кумулисање афекта и постојање инкубационог времена у коме се постепено формира унутрашња спремност учиниоца за извршење агресивног деликта. Један објективно мали повод је довољан да, као варница у бурету, изазове катастрофу (45).

За правилно разумевање неадекватних мотива кривичног дела и процену виности учиниоца неопходно је анализом обухватити однос учинилац-жртва, као и временску перспективу кумулисања фрустрације. Неадекватне мотиве карактерише то да жртва својим понашањем није подстакла извршење тако тешког кривичног дела. Значи допринос жртве не постоји, а ако постоји он није ни приближно адек-

(44) *Ibid.*, стр. 71-72.

(45) H. Wegener, *Einführung in die Forensische Psychologie*, Darmstadt, 1981, стр. 87.

ватан реакцији учиниоца. На другој страни, суд мора однос учинилац-жртва да посматра у укупном временском интервалу њихових међусобних интеракција, а не само у време извршења дела и евентуално непосредно пре његовог извршења, да не би изгубио из вида ефекат кумулације афекта. Од ових кривичних дела и њихових мотива треба оштро разликовати кривична дела која су настала како резултат дуготрајних поремећених односа учиниоца и жртве, што је карактеристично за дубоко нарушене породичне, комшијске и пословне односе. Овде се мотив за извршење кривичног дела формира у дугом временском периоду (у науци се ови мотиви називају дуге мотивације) као резултат негативних интеракција између жртве и учиниоца (жртва кињи, вређа, понижава, физички малтретира учиниоца). У овим случајевима жртва својим понашањем условљава дуготрајну фрустрацију и кумулацију афекта у личности учиниоца. Непосредан повод за извршење кривичног дела може да буде безначајан, али дело није извршено из неадекватних мотива, јер се он дуготрајно формирао и релативно је адекватан укупном доприносу жртве.

На другој страни треба имати у виду да ови истински несвесни мотиви који су довели до извршења кривичног дела могу да указују и на постојање латентне психозе, која се извршењем дела испољила.

Као посебна врста неадекватних мотива појављују се мотиви кривичних дела малолетника, посебно из области агресивне, али и имовинске делинквенције, коју они врше да би се доказали пред својим вршњацима и пред собом.

Познат је пример малолетника који је вршио провалне крађе сам или у оквиру једне групе малолетних делинквената. За време вршења провалне крађе у робној кући, милиционар га је сачекао на улазу и позвао да се преда. Мада је могао да побегне на другу страну, да би се доказао пред друговима, он убија милиционера.

(Примљено 5. марта 1994)

dr. Branislav Simonović
Assistant Professor of the Faculty of Law in Kragujevac

TYPES OF INVOLUNTARY MOTIVES OF CRIMINAL OFFENCES

Summary

The author distinguishes between three types of motives of criminal offences appearing in judicial practice, namely: (a) involuntary motives in restricted sense, where the perpetrator is unable to state any data concerning the reasons for committing the criminal offence; (b) erroneously interpreted motives, where there is unconscious rationalization of genuine motives; and (c) inadequate motives, where the inducement and the degree of seriousness of the criminal offence are in open conflict.

The author analyzes various forms of appearance of the basic types of involuntary motives of criminal offences, while pointing out at causes of their origin. This is illustrated by examples of judicial practice, and followed by elaboration of ways of determination in this matter in criminal proceedings.

Key words: Criminal offence. - Involuntary motive. - Types of motives.

Branislav Simonović

Charge de cours à la Faculté de droit de Kragujevac

LES TYPES DES MOTIFS INCONSCIENTS DE L'ACTE CRIMINEL

L'auteur repartit les motifs des actes criminels apparaissant dans la pratique des tribunaux en trois types: a) les motifs inconscients de l'acte criminel, au sens restreint, chez lesquels l'auteur n'est capable de fournir aucune donnée sur les raisons pour lesquelles il a commis cet acte; b) les motifs interprétés de manière erronée chez lesquels on rencontre la rationalisation inconsciente des véritables motifs; et c) les motifs inadéquats chez lesquels la raison et la gravité de l'acte criminel sont en disproportion évidente. L'auteur présente les diverses manifestations des principaux types des motifs inconscients des actes criminels, il dégage les causes de leur apparition, il expose des exemples pris dans la pratique des tribunaux et les modalités de leur établissement au cours de la procédure pénale.

Mots clé: - Acte criminel. - Motif inconscient. - Types des motifs.